

המוסד לביטוח לאומי
מינהל המחקר והתכנון

ממדי העוני והפערים בהכנסות

2004/5

(יולי 2004 – יוני 2005)

ממצאים עיקריים

לאה אחדות, רפאלה כהן, מירי אנדבלד

טבת תשס"ו, ינואר 2006
www.btl.gov.il

המוסד לביטוח לאומי מציג לראשונה מתכונת ניסיונית של פרסום דו"ח עוני פעמיים בשנה. הדו"ח האחרון שפורסם באוגוסט 2005 הציג את ממדי העוני וחלוקת ההכנסות לשנת 2004, ואילו הדו"ח הנוכחי מציג ממצאים המתבססים על נתוני הכנסות המתייחסים לתקופה הכוללת את המחצית השנייה של 2004 ואת המחצית הראשונה של 2005 (יולי 2004 – יוני 2005) ועל האוכלוסייה המתאימה לתקופה זו.

לחקירת העוני וחלוקת ההכנסות לתקופה יולי 2004 – יוני 2005 לא נערך סקר מיוחד עם מסגרת דגימה משלו, אלא נבנה בסיס נתונים המורכב משני חלקים: נתוני המחצית השנייה של 2004 נלקחו מסקר הכנסות 2004, ואילו נתוני המחצית הראשונה של 2005 – מסקר הכנסות 2005 (שעריכתו לא הושלמה עדיין). בסיס נתונים זה יסומן ב-2004/5, ונתוניו יושוו לנתוני סקר הכנסות 2004. המחצית השנייה של 2004 משותפת לשתי תקופות הסקר. כלומר, מדובר בממוצע נע של 12 חודשים. לפיכך, השינויים המוצגים בדו"ח זה הם פועל יוצא של תזוזה בת חצי שנה בממוצע.

ההחלטה על פרסום הממצאים התקבלה לאחר שהלשכה המרכזית לסטטיסטיקה ערכה בדיקות היתכנות אשר הראו שניתן להפיק במתכונת זו ממצאים על עוני וחלוקת הכנסות, בעיקר כדי לבחון מגמות שינוי¹.

מאחר ומקור הנתונים החדש אינו מבוסס על מדגם עצמאי ושנתי המבטא את החלוקה הגיאוגרפית של המשפחות במדגם, נמנענו מלהפיק נתונים על עוני לפי יישובים ולפי לאום (ערבי לעומת יהודי), שכן החלוקה לפי לאום מתואמת עם מקום המגורים.

ההתפתחויות ב-2004/5: שוק העבודה, קצבאות ומיסים

הצמיחה הכלכלית, שאיפיינה את 2004, נמשכה ב-2005. אותותיה ניכרו בהתרחבות נוספת של התעסוקה, בירידת רמת האבטלה ובהימשכות המגמה של עלייה בשכר. להתפתחויות אלו הצטרפה גם היציבות היחסית ברמת המחירים במשק.

האינדיקטורים הכלכליים שחושבו לתקופה 2004/5 מהנתונים הכלל-משקיים מראים כי בהשוואה לתקופת סקר 2004 גדל מספר המועסקים בכ-1.7% ומספר משרות השכיר אף בשיעור גבוה יותר (כ-3%). הגידול בתעסוקה איפיון במיוחד את ענפי המסחר והשירותים – ענפים המשלמים שכר נמוך יחסית. כך, למשל, בעוד שמספר משרות השכיר בענף שירותי אירוח ואוכל

¹ מבדיקות אלו עלתה גם המסקנה שאומדנים לתקופות חקירה חלקיות בלבד של סקר הכנסות (חצי שנה או רבע שנה) יהיו לקויים מבחינת המהימנות הסטטיסטית.

עלה בין שתי התקופות הנסקרות בכ-10%, מספר המשרות בענף התעשייה נותר כמעט ללא שינוי. הגידול בתעסוקה במשק לווה בירידת שיעור האבטלה – מ-10.5% ב-2004 ל-9.7% בתקופה 2004/5.

השכר למשרת שכיר עלה בין שתי התקופות בשיעור קל בלבד: ב-0.5% במונחים נומינליים ובכ-0.3% במונחים ריאליים. עליית השכר לא היתה אחידה: היא בלטה יותר בענפי התעשייה והחשמל והמים, אך השכר נותר ללא שינוי או נשחק בענפי המסחר ושירותי האירוח והאוכל. יוצא, איפוא, שענפי המסחר והשירותים קלטו עובדים רבים, אך תוך שחיקת השכר הממוצע בענפים אלה.

נתוני הסקרים מצביעים על תמונה דומה: מספר המשפחות (בגיל העבודה) ללא מפרנס ירד בכ-3%, ומספר המשפחות עם מפרנסים עלה בכ-1.4%. הגידול במספר המפרנסים בלט דווקא בקרב בעלי השכלה נמוכה (כ-4%), אם כי שכרם הממוצע נשחק ריאלית (בכ-1.4%).

נתוני הסקרים מורים שסכום הקצבאות ששילם המוסד לביטוח לאומי בממוצע למשפחה המשיך לרדת ריאלית – בכ-2.2% נוספים, ובכך הסתכמה השחיקה המצטברת מאז 2002 בכ-14.5%. תשלומי ההעברה כאחוז מההכנסה הכלכלית ירדו עד ל-16.2%, בהשוואה ל-18.3% ב-2002.

בתקופה 2004/5 בלטה הימשכות הקיצוץ בקצבות הילדים – בשיעורים בני 5%-7% בהתאם לגודל המשפחה, וכן מדיניות הקפאת הקצבאות למעט קצבות זקנה ושאיירים. אלו האחרונות עודכנו בינואר 2005 ב-0.9%. בנוסף לכך, השלמת ההכנסה לקשישים מעוטי יכולת הוגדלה באפריל 2005 (רטרואקטיבית מינואר) וקצבות הזקנה עלו במאי 2005 ב-2.5%. הגדלת קצבאות אלו באו לידי ביטוי שולי בלבד בנתוני 2004/5. השפעתה תורגש בנתוני סקר הכנסות 2005 ובאופן מלא בנתוני סקר הכנסות 2006.

בראשית 2005 יושם שלב נוסף ברפורמה במס הכנסה. מדרגות המס עודכנו בשיעור עליית המחירים, אך לא נקודת הזיכוי (בשל החקיקה החדשה שביטלה את עדכון נקודות הזיכוי). במקביל הופחתו שיעורי המס השוליים. ההשוואה בין שתי תקופות הסקר מראה שסף המס לרווק/רווקה ולנשוי שאשתו עובדת עלה ריאלית בכ-5%, אך ירד ריאלית בכ-2% כשמדובר בסף המס לנשוי/נשואה שבן הזוג אינו עובד (זאת בשל ביטול נקודת הזיכוי בגין בן זוג תלוי).

נתוני הסקרים מראים כי ההפחתה במס הכנסה הובילה לירידת שיעור המיסים הישירים מתוך ההכנסה הכלכלית – מ-23.5% ב-2004 ל-22.7% ב-2004/5. ממצאים שפורסמו כבר הראו שהרפורמה הגדילה את ההכנסה הפנויה של העשירונים העליונים בשיעור גבוה יותר מאשר

בעשירוני הביניים, ובכך גרמה לצמצום התרומה של המיסים הישירים לחלוקה מחדש של ההכנסות².

נתוני הסקרים מלמדים עוד שההכנסה הכלכלית בממוצע למשפחה (ולנפש תקנית) עלתה ריאלית בין שתי התקופות הנסקרות ב-0.7%, אך ההכנסה הפנויה עלתה ריאלית ב-1.4%. חציון ההכנסה הפנויה לנפש תקנית עלה ריאלית ב-1.3%, ולפיכך גם קו העוני.

עיקרי הממצאים: עוני וחלוקת הכנסות

◀ ב-2004/5 **נמשכה המגמה של התרחבות** ממדי העוני ושל העמקת הפערים בהכנסה הפנויה, אם כי הסתמנה **בה האטה** בהשוואה להתפתחויות שהתרחשו בשנים 2003 ו-2004. גם הפעם **בלט יותר הגידול** בשיעור העוני **בקרב נפשות וילדים** מאשר בקרב משפחות.

◀ ב-2004/5 נותר בעינו השיעור הגבוה של המשפחות העניות בישראל: שיעור המשפחות שהכנסתן הפנויה נפלה מקו העוני עלה מ-**20.3% ל-20.5%**. עלייה קלה זו משקפת יציבות יחסית. גם פער העוני בממוצע למשפחה נותר ברמתו הגבוהה – **33.3%** מקו העוני.

◀ העלייה בשיעור הילדים העניים בכלל הילדים בישראל היתה משמעותית יותר; תחולת העוני בקרב ילדים עלתה מ-**33.2%** ב-2004 ל-**34.1%** ב-2004/5.

מאז 1998 עלתה תחולת העוני בקרב ילדים **בכ-50%**.

◀ מספר המשפחות העניות עמד ב-2004/5 על **כ-403 אלף**. במשפחות העניות חיו **כ-1,580,000** נפשות **וכ-738 אלף** ילדים.

◀ שיעור המשפחות העניות לפי ההכנסה **הכלכלית נותר יציב**. יציבות זו מוסברת בשיפור מצב התעסוקה שבלט יותר בקרב החוליות החלשות של שוק העבודה. השיפור בתעסוקה ניכר בעיקר בענפי המסחר והשירותים ובקרב בעלי השכלה נמוכה, אם כי ענפים אלו שילמו שכר נמוך יותר ב-2004/5 מאשר ב-2004.

◀ **העלייה הקלה** בשיעור המשפחות העניות **איפיינה את מרבית הקבוצות**, לרבות משפחות השכירים. לעומת זאת, תחולת העוני בקרב קשישים ירדה במעט. להלן השינויים בתחולת העוני לפי ההכנסה הפנויה במספר קבוצות אוכלוסייה נבחרות:
בקרב משפחות עם ילדים – עלייה מ-**24.5%** ל-**25.1%**.

² "היבטים חברתיים של תקציב המדינה: 2001-2006", מינהל המחקר והתכנון, המוסד לביטוח לאומי (טרם פורסם).

בקרב משפחות גדולות – עלייה מ-54.7% ל-57.0%.
בקרב משפחות שכירים – עלייה מ-10.8% ל-11.4%.
בקרב משפחות קשישים – ירידה מ-25.1% ל-24.5%.
בקרב משפחות חד-הוריות – ירידה מ-31.4% ל-29.2%.

◀ ההתמתנות שהסתמנה במגמת התרחבות של ממדי העוני לפי ההכנסה הפנויה נזקפת לזכות היציבות בתחולת העוני לפי ההכנסה הכלכלית, שכן גם ב-2004/5 פחתה התרומה של תשלומי ההעברה לצמצום העוני. הימשכות הפיחות בתרומת תשלומי ההעברה בולטת בקרב ילדים: רק 17% מהילדים העניים חולצו מעוני הודות לתשלומי העברה. זאת לעומת 19% ב-2004 ו-25% ב-2003.

◀ המשפחות העניות העובדות מהוות ב-2004/5 41.5% מכלל המשפחות העניות (לעומת 40.3% ב-2004).

◀ לכ-60% מהשכירים החיים במשפחות העניות שכר הנמוך משכר המינימום, ויתרתם משתכרים עד לשכר הממוצע. 58% מהשכירים העניים עובדים במשרה מלאה.

◀ ב-2004/5 עלתה רמת החיים הכללית – במונחי הכנסה פנויה לנפש תקנית – ב-1.4%, ריאלית. ההכנסה הפנויה של העשירון העליון עלתה ב-2.8%, לעומת כ-1% במרבית שאר העשירונים (הכנסת העשירונים השני והשלישי לא גדלה כלל). הגידול בהכנסת העשירון העליון נבע בעיקר מהרפורמה במס הכנסה.

◀ חלקו של העשירון העליון בסך ההכנסה הפנויה המשיך לעלות גם ב-2004/5 והגיע ל-27% (לעומת 26.6% ב-2004), וזאת על חשבון ירידת חלקם של שאר העשירונים. היחס בין חלקו של החמישון העליון בסך ההכנסה לבין חלקו של החמישון התחתון המשיך ועלה עד ל-8.1 (לעומת 7.9 ב-2004 ו-7.0 ב-2002).

◀ מדד ג'יני להתחלקות ההכנסה הפנויה עלה ב-1% והגיע ב-2004/5 ל-0.3837. העלייה במדד ג'יני הסתכמה בכ-4.3% מאז 2002 וב-6.8% מאז 1999.

◀ ההתרחבות הנוספת בפערי ההכנסה הפנויה עומדת בניגוד ליציבות שנצפתה בפערי ההכנסה הכלכלית. ב-2004/5 לא חל שינוי בחלקו של כל עשירון בסך ההכנסה הכלכלית ומדד ג'יני להתחלקות ההכנסה הכלכלית נותר יציב (ירידה של 0.2%). ההכנסה הכלכלית גדלה בעשירונים הנמוכים בשיעור גבוה יותר מהממוצע הכללי, אם כי הכנסה זו עדיין ברמה נמוכה מאוד.

◀ **השחיקה** במרבית הקצבאות שהמוסד לביטוח לאומי משלם, ובמיוחד בקצבות הילדים, וההפחתה הנוספת במס הכנסה – שממנה נהנו יותר בעלי ההכנסה הגבוהה, הובילו לפיחות נוסף בתרומה של תשלומי ההעברה והמיסים הישירים לצמצום אי השוויון בחלוקת ההכנסה הכלכלית. **תרומה זו פחתה עד ל-26.6%** ב-2004/5 (לעומת 31.5% ב-2002).

הערכת ההתפתחויות לכל 2005

המגמות החיוביות שאיפיינו את כלכלת ישראל במחצית הראשונה של 2005 נמשכו גם במחצית השנייה של שנה זו: התעסוקה בכל 2005 צפויה לגדול בשיעור העולה על 3% ושיעור האבטלה צפוי לרדת לכ-9% מכוח העבודה. העלייה בשכר צפויה להימשך וכפי שנראה עתה אף בשיעור גבוה יותר מאשר במחצית הראשונה של השנה.

במערכת הביטוח הלאומי ההתפתחויות מנוגדות: בצד המשך הקיצוץ בקצבות הילדים (של כ-9%), הוגדלו הקצבאות בכ-9%-10% לקשישים מעוטי יכולת ולשאר הקשישים ב-2.5%. במערכת מס הכנסה יושם השלב השלישי בהפחתת המס, שיבוא לידי ביטוי **בכל** שנת 2005.

על פי הערכה, ההתפתחויות בשוק העבודה אמורות לתמוך ביציבות בממדי העוני לפי ההכנסה הכלכלית, ואולי אף בפערי ההכנסה הכלכלית – אם כי ברור כי דפוסי השינוי בתעסוקה ודפוסי השינוי בשכר **לפי ענפים** ב-2005 אינם זהים. בעוד שהתעסוקה התרחבה בכל הענפים ובמיוחד במסורתיים, נראה כי הגידול בשכר בלט דווקא יותר בענפי בנקאות, חשמל ומים וחלק מענפי התעשייה.

ההתפתחויות המנוגדות בתשלומי ההעברה לקבוצות שונות באוכלוסייה (משפחות עם ילדים לעומת קשישים) מקשות על מלאכת החיזוי של ממדי העוני והפערים לפי ההכנסה הפנויה בכלל האוכלוסייה. יחד עם זאת, אנו מעריכים כי התוספת שניתנה לקשישים תצמצם את שיעור העניים בתוכם. ייתכן שהתפתחות זו אף תוביל לצמצום העוני בקרב כלל האוכלוסייה – וזאת במידה שלא תחול החמרה משמעותית של העוני בקרב משפחות עם ילדים.

לוחות

קו העוני לפי גודל משפחה, 2004/5

מספר הנפשות במשפחה	כאחוז מהשכר הממוצע	בממוצע לתקופת סקר הכנסות 2004/5 (ש"ח לחודש)
1	25.4	1,804
2	40.7	2,886
3	53.9	3,824
4	65.1	4,618
5	76.2	5,411
6	86.4	6,133
7	96.6	6,854
8	105.7	7,504
9	113.9	8,081

* במחירי תקופת סקר הכנסות 2004/5 לפי מדד המחירים של 180.7 על בסיס 100 = 1993. השכר הממוצע שחושב הוא ממוצע משוקלל של השכר הממוצע למשרת שכיר (עובדים ישראלים) בחודשים אפריל 2004 עד יוני 2005

תחולת עוני בקרב משפחות, נפשות וילדים 2004/5, 2004

שיעור הירידה בתחולת העוני לאחר תשלומי העברה ומיסים	לאחר תשלומי העברה ומיסים	לפני תשלומי העברה ומיסים	
---	-------------------------------------	-------------------------------------	--

אחוזים

			2004/5
39.2	20.5	33.7	משפחות
28.7	24.1	33.8	נפשות
17.0	34.1	41.1	ילדים
			2004
39.8	20.3	33.7	משפחות
29.8	23.6	33.6	נפשות
19.0	33.2	41.0	ילדים

מספרים מוחלטים

			2004/5
	403,400	663,000	משפחות
	1,580,200	2,212,500	נפשות
	738,100	891,600	ילדים
			2004
	394,200	656,800	משפחות
	1,534,300	2,184,100	נפשות
	713,600	881,600	ילדים

תחולת עוני בקרב משפחות, לפי טיפוס המשפחה, 2004, 2004/5 (אחוזים)

שיעור הירידה בתחולת העוני לאחר תשלומי העברה ומיסים (אחוזים)		הכנסה לאחר תשלומי העברה ומיסים		הכנסה לפני תשלומי העברה ומיסים		
		2004/5	2004	2004/5	2004	
39.2	39.8	20.5	20.3	33.7	33.7	סך כל האוכלוסייה
57.5	57.6	24.5	25.1	57.7	59.2	ראש משפחה קשיש
21.8	23.0	25.1	24.5	32.1	31.8	משפחות עם ילדים
26.2	26.6	18.9	18.5	25.6	25.2	3-1 ילדים
13.2	15.6	57.0	54.7	65.7	64.8	4 ילדים ויותר
34.1	35.2	11.8	11.4	17.9	17.6	ראש משפחה עובד
37.0	38.3	11.4	10.8	18.1	17.5	שכיר
12.6	12.4	14.6	15.6	16.7	17.8	עצמאי
27.3	28.9	66.6	64.8	91.6	91.2	לא עובד (בגיל העבודה)
34.3	36.2	22.0	20.8	33.5	32.6	משפחות עם מפרנס אחד
31.8	29.8	3.0	3.3	4.4	4.7	משפחות עם שני מפרנסים
43.6	39.5	29.2	31.4	51.8	51.9	חד-הוריות

**מספר המשפחות העניות לפי ההכנסה
לאחר תשלומי העברה ומיסים, 2004-2004/5**

2004/5	2004	
403,400	394,200	סך כל האוכלוסייה
97,100	95,400	ראש משפחה קשיש
233,900	223,900	משפחות עם ילדים
147,900	140,700	3-1 ילדים
86,000	83,200	4 ילדים ויותר
168,900	160,200	ראש משפחה עובד
142,400	132,700	שכיר
26,500	27,400	עצמאי
139,600	140,000	לא עובד (בגיל העבודה)
148,800	139,100	משפחות עם מפרנס אחד
18,300	19,800	משפחות עם שני מפרנסים
32,300	34,900	חד-הוריות

חלקם של טיפוסי משפחה בכלל האוכלוסייה ובאוכלוסייה הענייה, לפי מאפיינים דמוגרפיים ותעסוקתיים, 2004/5-2004

האוכלוסייה הענייה				כלל האוכלוסייה		
לאחר תשלומי העברה ומיסים		לפני תשלומי העברה ומיסים				
2004/5	2004	2004/5	2004	2004/5	2004	

ראש משפחה:

24.1	24.2	34.5	34.3	20.1	19.6	קשיש
58.0	56.8	45.1	44.2	47.3	46.9	משפחות עם ילדים:
36.7	35.7	30.1	29.2	39.6	39.1	1-3 ילדים
21.3	21.1	15.0	15.0	7.7	7.8	4 ילדים ויותר
41.9	40.6	38.6	37.7	72.6	72.4	עובד
34.6	35.5	29.0	30.0	10.6	11.1	לא עובד (בגיל העבודה)
36.9	35.3	34.2	33.1	34.3	34.3	משפחות עם מפרנס אחד
4.5	5.0	4.0	4.3	31.1	30.9	משפחות עם שני מפרנסים
8.0	8.9	8.6	8.8	5.6	5.7	חד-הורי

יחס פער עוני בקרב משפחות, לפי טיפוס המשפחה, 2004, 2004/5 (אחוזים)

שיעור הירידה ביחס פער העוני לאחר תשלומי העברה ומיסים (אחוזים)		הכנסה לאחר תשלומי העברה ומיסים		הכנסה לפני תשלומי העברה ומיסים		
		2004/5	2004	2004/5	2004	
47.5	48.4	33.3	33.3	63.4	64.5	סך כל האוכלוסייה
75.8	77.2	20.2	19.2	83.3	84.2	ראש משפחה קשיש
41.7	42.6	34.4	34.5	59.0	60.1	משפחות עם ילדים
42.0	41.9	32.6	33.8	56.2	58.2	3-1 ילדים
41.8	43.6	36.2	35.1	62.2	62.2	4 ילדים ויותר
31.8	32.3	26.0	26.4	38.1	39.0	ראש משפחה עובד
34.6	35.6	24.6	24.6	37.6	38.2	שכיר
18.1	19.7	34.0	35.4	41.5	44.1	עצמאי
49.1	50.6	47.6	46.5	93.6	94.1	לא עובד (בגיל העבודה)
33.8	35.6	26.3	25.9	39.7	40.2	מפרנס אחד
15.5	12.6	24.5	29.7	29.0	34.0	שני מפרנסים
53.1	54.9	33.0	31.9	70.4	70.8	חד-הוריות

השפעת תשלומי ההעברה והמיסים הישירים על אי השוויון בהתחלקות ההכנסות בכלל האוכלוסייה, 2004, 2004/5

חלקו של כל עשירון בכלל ההכנסה (%)**						עשירון*
לאחר תשלומי העברה ומיסים		לאחר תשלומי העברה		לפני תשלומי העברה ומיסים		
2004/5	2004	2004/5	2004	2004/5	2004	
1.9	1.9	1.7	1.7	0.0	0.0	תחתון
3.5	3.6	3.0	3.1	0.8	0.8	2
4.6	4.7	4.0	4.0	2.8	2.8	3
5.9	6.0	5.3	5.3	4.4	4.4	4
7.4	7.5	6.7	6.7	6.2	6.2	5
9.0	9.1	8.3	8.3	8.2	8.2	6
10.9	11.0	10.2	10.3	10.6	10.6	7
13.2	13.2	12.9	12.9	13.8	13.8	8
16.5	16.5	16.9	17.0	18.6	18.6	9
27.0	26.6	31.0	30.8	34.7	34.7	עליון
8.1	7.9	10.2	10.1	66.6	66.6	היחס בין הכנסת החמישון העליון לבין הכנסת החמישון התחתון

* המשפחות בכל טור דורגו לפי רמת ההכנסה המתאימה לנפש תקנית. כל עשירון מונה 10% מן הנפשות באוכלוסייה.

** במונחים של הכנסה לנפש תקנית.

מדד ג'יני לאי שוויון בהתחלקות ההכנסות באוכלוסייה, 1999-2004/5

אחוז הירידה הנובע מתשלומי העברה ומיסים	לאחר תשלומי העברה ומיסים ישירים	לאחר תשלומי העברה	לפני תשלומי העברה ומיסים ישירים	
26.6	0.3837	0.4313	0.5225	2004/5
27.4	0.3799	0.4300	0.5234	2004
30.0	0.3685	0.4241	0.5265	2003
31.5	0.3679	0.4312	0.5372	2002
30.5	0.3593	0.4214	0.5167	1999
				השינוי במדד (אחוזים)
	1.0	0.3	-0.2	2004/5 לעומת 2004
	4.3	0.2	-2.8	2004/5 לעומת 2002
	6.8	2.3	1.1	2004/5 לעומת 1999

* חישוב מדד ג'יני מתבסס על התצפיות הפרטניות, במונחים של הכנסה לנפש תקנית כאשר המשקל המיוחס לכל משפחה שווה למספר הנפשות בה.